

BANDORA RÊBAZA REALÎZMA CIVAKPARÊZ DI ROMANA ŞIVANÊ KURMANCA DE

The Effects Of The Socialist Realism
In Kurdish Novel Named “Şivanê Kurmanca”

Eyyüp GÜRTÜRK¹

KURTE

Edebiyata kurdî ya modern ji ber hin sedeman ji sedî sed ne di welatekê de, di qonaxên curbecur de hebûna xwe domandiye û pêşketiye. Wekî tê zanîn yek ji wan qonaxên vê edebiyatê jî qonaxa edebiyata kurdên Sovyetê ye. Ev qonax piştî şoreşa bolşevîkan hêdî hêdî derdikeve holê û hebûna xwe geh di nav atmosfereke erênî de geh dibin ewrên reş de didomîne. Bêguman nûnerên vê edebiyatê jî şert û mercên siyasî yê dewleta Sovyetê bêxeber nebûn û di bin bandora nêrîna siyasî ya rejîma nû de man. Erebe Şemo jî yek ji wan piştgir û dildarê vê rejîma nû ye. Jixwe vê heyrantiya xwe ya li hemberî rejîma nû di romana xwe ya Şivanê Kurmanca de rasterast aniye ziman.

Peyvên Sereke: Edebiyata Kurdî ya Modern, Qanaxa Edebiyata Kurdên Sovyetê, Rêbaza Realîzma civakparêz, Erebe Şemo, Şivanê Kurmanca

ABSTRACT

One of the geographies in which modern Kurdish literature developed is the land of Soviet Russia. Soviet Kurdish literature-which resulted due to favorable conditions after Bolshevik revolution-has maintained its presence until the fall of Bolshevism. The members of this literature tried to adapt to the new regime even they sometimes advocated it. Arab Shamo is one of these members. He has clearly revealed his admiration to the regime in his novel named “Şivanê Kurmanca” (Shepherd of the Kurds).

1 Muş Alpaslan Üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Araştırma Görevlisi. eyyupgurturk@gmail.com

Key Words: Modern Kurdish Literature, Soviet Kurdish Literature Field, Socialist Realism, Arab Shamo, Şivanê Kurmanca

DESTPÊK

Kurdên Qefqasyayê ku bi gelemperî Êzidî ne di dewra Osmaniyan de bi neçarî berê xwe dane ber bi welatê Qefqasyayê û li cihên mînanî Azerbêcan, Tirkmenistan, Ermenistan û Gurcistanê bi cih bûne.² Kurdên wê demê piranî ji aliyê aborî, çandî û civakî de di rewşeke nexweş de bûn û bi awayekî nivkoçberî jiyana xwe didomandin û jixwe di wê heyamê de hejmara Kurdên ku xwendin û nivîsandinê dizanibûn gelek kêmbû. Lê piştî ku di sala 1917an de li Rûsyayê bi şoreşa cotmehê ve Bolşevîkan rêvebiriye kir destê xwe hêdî hêdî wan polîtîkayên revebiriya ewil hatin terikandin û di nav sînorên Rûsyayê de him ji bo Rûsan him jî ji bo gelên kêmbûne an bindest dewreke nû dest pê kir. Rêvebiriya nû rê li ber gelên kêmbûne vekir û wan ji aliyê xebatên çandî û hunerî ve teşwîq kir. Bi destpêka salên 1920an heta sala 1937an ku Lenîn îdareye dike destê xwe ev aramî didome û di vê qonaqa ewil de milletên belengaz û paş de mayî di qada xebatên çandî de derfetinên mezin bi dest dixin û di vê demê de hin Kurdên ku dixwazin ji vê aramiyê îstifade bikin hene lê ji bo meşandina wan karên çandî û hunerî qadroyên pispor tunene. Wekî tê zanîn Kurdên Qefqasyayê bi salan ji axa xwe dûr ketibûn û ji dewlemendiya çand, dîrok û edebiyata xwe bêpar mabûn. Ji ber vê yekê her çî qas di vê qonaxa yekem de (1920-1937) derfet zêde bin jî xebatên bipîrûpergal nayên kirin. Lê dîsa jî bi alikariya hin Ermeniyên jî be hinek xebat hatine kirin. Mesela di sala 1921an de li Ermenistanê ji hêla Ermeniyekî bi navê “Hakob Xazaryan” ve ji bo dersên Kurdî bi tîpên Ermenî kitêbeke bi navê “Şems” tê weşandin û zarokên Kurdan heta 1929an bi vê kitêbê perwerde dibin. Lê ji ber ku ev kitêb bi alfabeya Ermenîkî ve hatibû nivîsîn û zêde li zimanê Kurdî nedihat di sala 1928an de Îsahak Mêrangûlov û Êrebê Şemo, bi tîpên latînî kitêbeke bi navê “Xwe bi Xwe Hînbûna Kurmancî” çap kirin ku ev kitêb di nav sînorên Sovyetê de yekemîn kitêba Kurdî ye ku bi alfabeya latînî hatiye nivîsîn. Di sala 1930an de jî Rojnameya Riya Teze li ser hîmê vê alfabeya latînî li Yêrîvanê dest bi weşana xwe dike. Di sala 1926an de di qada diroka sinemaya Kurdî de xebateke muhîm tê kirin. Di vê salê de filmeke bi navê “Zarê” tê kişandin ku ev film di tarîxa sinemaya Kurdî de nimûneya ewil e. Bi awayekî gelemperî di vê qonaxa yekem de van xebatên navborî tên kirin. Lê ev aramiya ku heta sala 1937an didome bi rêveberiya Stalînî ve diqede. Ev serdem di serdema neheqî û zordestiya Stalîn e ku heta sala 1955an didome. Bi

2 Herman Tael, *Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler* (çev. Nadire Işık), Perî Yayınları, İstanbul, 2001, s. 40.

revebiriya Stalîn ve hemû kar û xebatên çandî û edebî yên rewşenbîrên Kurdan tîn rawestandî û gelek rewşenbîr û nivîskarên Kurd an tîn heps kirin an jî tîn sirgûnkirin. Di vê demê de Heciyê Cindî, Ahmedê Mirazî û Cerdoyê Gêncî di-kevin zindanan û Erebe Şemo jî sirgûnê Sibîrê dibe.³ Stalîn, alfabeya latinî wekî tehdît dibîne û di sala 1946an de karê guhertina alfabeya Kurdî dide Heciyê Cindî û bi vî awayî dewsa alfabeya latinî alfabeya kîrîlî digire û ev alfabe heta hilweşîna dewleta Sovyetê tê bi kar anîn. Di nêrîna Eskerê Boyîk de her çî qas ev serdem ji hêla xebatên çandî û edebî ve serdema fetretê be jî di vê serdemê de “Tiatroya Elegezê” ciheke mihûm digire.⁴ Ev tiyatroya di sala 1937an de bi piştgi-riya dewletê li gundê Elegezê tê damezrandin û heta sala 1947an xebatên xwe didomîne. Di vê tiyatroyê de nêzikê 30 şano tê pêşkeşkirin û ji wan 30 şanoyan 4 şano ji aliye nivîskarên Kurd ve hatibûn nivîsîn. (Heciyê Cindî, Cerdoyê Gen-co, Celatê Koto).⁵ Piştî mirina Stalîn ango bi sala 1953an ve li ser xebatên çandî ewrên reş belav bûn û bilhesa jî li Ermênistanê rê li ber rewşenbîrên Kurdan vebû û di sa Radyoya Rewanê û Rojnameya Riya Teze dest bi xebatên xwe kirin. Bi mirina Stalîn ve Erebe Şemo jî ji sirgûniya 19 salan zivirî û careke din ket nav xebat û tevgerên rewşenbîrî. Mirov dikare vê qonaxa dawîn ku heta sala 1989an didome wekî qonaxa herî girîng û ji aliye afirandinên edebî ve a herî bi bereket bihesibîne. Lewra ev serdem di edebiyata Kurdên Qefqasyayê de raperînek e. Ev geşedan û pêşveçûna vê qonaxê heta sala 1989an dewam dike û piştî hilweşîna Yekitiya Sovyetê, dewletên netewî rê li ber Kurdên Qefqasyayê digirin û bi vî awayî aramî cihê xwe da zilm û tehdeyiyê.⁶ Ji ber vê yekê Tosinê Reşîd di nivîseke xwe de dibêje, “*Yekitiya Sovyetê li ser Kurdan de hilweşiya.*”⁷

Taybetiyên Rêbaza Realîzma Civakparêz

Rêbaza “Realîzma Sosyalîst an civakparêz” bi destpêka sedsala 20. ve pêşveçûna xwe bi hêz dike û li ser himê îdeolojiya Marksîzmê di edebiyata cihanê de cihê xwe digire. Ji ber ku tîkiliya vê rêbazê bi felsefeya Marksîzmê re heye ev rêbaz di hundirê xwe de taybetiyên polîtîk û îdeolojîk jî dihewîne.

Wekî tê zanîn Marksîzm, felsefeyeke tarîxê ye û bingeha wê li ser teoriya aboriyê ye. Li vir divê mirov behsa mefhûmên mînanî “Avaniya Jorîn” û “Avaniya Jêrîn” (Base and Superstructure) bike. Avaniya jêrîn ji aboriyê pêk tê û avaniya jorîn jî di hundirê xwe de hêmanên wekî zanist, felsefe, ehlaq, edebiyat û hunerê dihewîne. Zanist, felsefe, edebiyat û hunera civakê di bin bandora

3 Eskerê Boyîk, *Nûra Elegezê Çend Dîdem ji Edebyata Kurdên Ermenîstanê*, Dengê Êzîdîyan, Oldenburg, 2014, r. 16.

4 Boyîk, *h.b.r.* 16.

5 Boyîk, *h.b.r.* 16.

6 Boyîk, *h.b.r.* 20.

7 Tosinê Reşîd, “*Kurdên Yekitiya Sovyetê*”, *Kovara Bîr*, 2011, Hejmar 12, (Tarîxa Ragihandinê: 07.05.2015)

aboriya wê civakê de dimînin. Ger ku civak ji çînên cuda pêk hatibe û di civakê de çîneke ji aliye aboriyê ve serdest hebe, wê zanist, felsefe û edebiyata civakê di bin tesîra çîna serdest de bimîne û bi vî awayî zanist jî edebiyat jî wê bibe dengê çîna serdest û ew çîna raser wê edebiyat û hunerê ji bo berjewendiyên xwe bi kar bîne. Ji ber vê yekê wê edebiyat her tim di bin tesîra îdeolojiyê û siyasetê de bimîne⁸. Bi gotineke din edebiyat û huner wê bibe qada îdeolojiya çîna serdest û ew çîna raser ewê edebiyatê mînanî amûra berjewendiyên xwe, navgîna meşrûkirina xwestinên xwe bi kar bîne. Pêgirên vê ramanê îddîa dikin ku çîna bindest yanî çîna proleter di navbera xwe de hişmendiyê rast pêk bînin û piştgiriyê bidin hevdu wê teqz ev rewşa xerab biguhere û edebiyat jî bibe dengê çîna bindest û ewê çîna burjûvayê têk biçê.

Di Marksîzmê de hemû bûyer an qewimandinên civakî bi şert û mercên aborî tîr rave kirin, rûdanên civakî bi vî awayî tîr nixandî. Yanî hemû geşedan an guherînên civakî di çarçoveya têkiliyên hilbirandinê de tîr şîrove kirin. Angaşteke vê ramanê jî ev e ku pêşveçûna dîrokê li gor hin qaîdeyan didome û divê dîroka civakê angorî wan qaîdeyan bê senifandin. Di nêrîna Marksîst de civak, ewil di asta prîmîtîf an civaka hov de bû, dû re ber bi feodalîzmê ve çû piştî merheleya feodalîzmê dewra kapîtalîzmê destpê kir û di dawiyê de wê civak teqez ber bi sosyalîzmê ve biçê. ⁹Ji ber vê yekê ye ku nivîskarên mensûbên vê ramanê di berhemên xwe de zêdetir li ser pêşerojê disekinî, fikrên pêşverû diparêzin, pêşerojê îdalîze dikin û ji bo jiyaneke bextewar hewl didin.

Her çî qas di pêvajoya pêkhatina vê rêbaza edebî de keda rexnegir û wejenasên mînanî Belenski (Vissairon Gregoryevîç, 1811-1848), Çerneşevski (Nikolay Gavriloviç, 1828- 1889) û Dobrolyubov (Nikolay Aleksandroviç, 1836- 1861) hebe jî hêman û pîvangên teorîk û edebî ya vê rêbazê piranî ji hêla Maksîm Gorkî (Aleksy Maksimoviç Peşkov, 1868- 1936) ve hatiye danîn. Tewr Maksîm Gorkî wekî damezrînerê rêbaza realîzma civakparêz tê qebûl kirin û ji xeynê vê têgiha “Realîzma Civakparêz/ Sosyalîst” yekem car ji aliye M. Gorkî ve hatiye bi kar anîn.¹⁰ Di sala 1934an de li Sovyetê konferanseke bi navê “Konferansa Yekîtiya Nivîskarên Sovyetê” tê tertip kirin û serokatiya vê konferansê jî Maksîm Gorkî dike. Di vê konferansê de Maksîm Gorkî, taybetiyên rêbaza realîzma civakparêz wiha rêz dike:

“ 1. Realîzma civakparêz/sosyalîst bi taybetmendiya xwe ya “Pragmatîk” jî realîzma rexneyî vediqete.

2. Di vê edebiyatê de hêmana herî girîng a “mirov” diyar dike kollektîvîzm e.

8 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 44.

9 Moran, *h. b. r.*, r. 43.

10 Soner Akpınar, “Toplum, Sanat ve İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğin Edebiyat ve Siyaset İlişkisine Yaklaşımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 30, s. 13.

Ferdîtiya sosyalîst dikare xwe tenê bi riya keda kollektîf ve pêşve bibe.

3. *Di edebiyata realîzma civakparêz de nêrîneke xweşbîn serdest e. Jiyan çalaki ye û afirandin e.*

4. *Mesûliyetêke vê edebiyatê jî perwerdekirine: Armanca bingehîn a vê edebiyatê pêşvebirina ferdîtiya sosyalîst e.*¹¹

Realîzma civakparêz, di edebiyatê de redda kapîtalîzmê ye, her tim li ser dijayetî û nakokiyên civakî disekine, di vê zîhniyeta edebî de “mirov”, di çarçoveya têkiliyên civakî de tê nixrandin. Hewce ye ku nivîskarên vê zîhniyete zêdetir li ser rastî û nakokiyên civakî rawestin û ji hemû nakokî û pirsgirêkên civakê re -di nav sînorên nêrîna sosyalîzmê de -riyên çareseriyê bigerin û civakê ji hemû asteng û kêşeyan xilas bikin.¹² Nivîskarên civakparêz, di berhemên xwe de der bareyê pirsgirêkên civakî de cih didin hinartinên rasterast. Her tim di nav hewla diyarkirin û raxistina pirsgirêkên civakî de ne û xwe li dijî îstismar, kedxwarin û çewisandina belengazan wekî berdevkên bindestan dibînin. Ji ber ku di vê rêbaza edebî de xemên edebî wêdatir xemên çînî û îdeolojîk girîngtir cih digirin, mirov dikare vê edebiyatê, wekî edebiyateke bi angaşt bi nav bike.

Nivîskarên pêgirên vê rêbazê di berhemên xwe de li ser tezat û dijayetiyên civakî yên mînanî serdest-bindest, dewlemend-hêjar, gundî- bajarî, zana-cahil, karker- karsaz û hwd. disekin. Lehengên romanên vê rêbaza edebî ne şexsiyetên xeyalî û çêkirî ne, berevajî ji nav jiyane ne û di her qada jiyane de yên mînanî wan dikarin derkevin pêşberî mirov. Mensûbên tebeqeya herî nizm yanî mensûbên çîna bindest in û her çî qas hêjar û belengaz bin jî, her tim bi awayekî erênî tên şayesandin, ew ji aliyê heysiyetê ve bê qisûr in, zana ne, ji heqiyê û ji bo dostaniya gelên bindest û çîna proleter her tim di nav çalakiyan de ne, berjewendiyên xwe zêdetir ji bo berjewendiyên çîna xwe hewl didin û jiyana xwe di riya armancên çîna xwe de diborînin. Ev pale ne, gundî ne, rênçber in. Meyla nivîskar her tim li ser wan e û nivîskar, esasen bi riya vegotina serpêhatiyên serlehengê romanê ve hêvî û xemên xwe tîne ziman. Jixwe nivîskar, serlehengê romana xwe ji bo empozekirina fikrên xwe wekî amûrek bi kar tîne. Bi gotineke din nivîskar, ji bo ku ramanên xwe bide pejirandin ji serlehengê romanê îstifade dike. Ji ber vê yekê bi gelemperî xemên wan, poşmaniyên wan, derûniya wan tê îhmal kirin. Îbrahîm Seydo Aydoğan, di mijara lehengsaziyê de dibêje gava ku lehengên romanê ji aliyên tevger, helwest, dudilî û poşmaniyên xwe ve nehati-bin vegotin û derûniya wan hatibe îhmalkirin, bêguman wê lehengên romanê ber bi îdealîzekirinê ve biçin. Di nêrîna wî de mezintirîn xetereya li hember

11 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Şiiri, Modernizm, Şiir*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 58.

12 Ahmet Alver, “*Türk Edebiyatında 1940’lı Yıllarda Yazılan Bazı Toplumcu Gerçekçi Romanların Emek- Sermaye Bağlamında Analizi*”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, s. 130.

romanekê jî ev îdealîzekirin e.¹³Lê lehêngên ku çîna serdest jî temsîl dikin hene û ew ji beg, axa, karsaz û kûlakan¹⁴tên hîlbijartin û ew lehêngên ku mensûbên çîna serdest in ji aliyê nivîskarê romanê ve her tim bi awayekî neyînî tîneswîr kirin, lewra berberiyên çînî derfeta ji nêz ve naskirina kesayetên romanê nade, Ger ku lehengeke romanê karker an rênçber be, ew qenc e, dîlpak e lê gava ku ew kes, axa an maldar be ew xerab e, bê merhemet e. Ev yek jî nîşan dide ku kadroya lehêngên romanên vebazê ji du beşan pêk tê yanî mirov dikare kadroya lehengan wekî lehêngên reş û spî, lehêngên erênî û neyînî biseniffîne. Bivê nevé li vir pîrseke wîha tê bîra mirov. Wekî tê zanîn însan, hebûneke bi kompleks û girîft e. Çawa dibe ku lehêngên romanên wisa bi awayekî yekalî, reş an spî tîneswîr kirin, Dibe ku yekem sedema vebaziyê jî kêmasiya nêrîneke edebî be, lewra çavderî an muşahadeyên nivîskarê romanê her gav nêrîneke bi îdeolojîk ve hatiye bi sînor kirin û bi vî awayî taybetiyên kesayetî an hîssîyên lehêngên romanê hatine îhmalkirin. Li vir divê mirov behsa mefhûma “Lehêngên Erênî” (Positive Hero) jî bike. Divê ku mirov bizanibe ka ev mefhûm an tîgîn di vebazî edebî de tê çî wateyê. Lehêngên erênî ew kesên ku hemû qaîde û prensîbên rejîma nû pejirandine û ew kesên ku parastina nîrxên partî an çîna xwe ji xwe re wekî armanca bîngê hîlbijartine temsîl dikin. Lehêngên ku di vebaziyê de hatine saz kirin her tim di nav hewldanekê de ne lewra dixwazin bi vî awayî nîrxên îdeolojîya xwe bidin jiyandin. Dildarên çîna xwe ne, di her şert û mercê de xwe li hemberî îdeolojîya xwe mesûl digirin. Lê ev mesûliyetê ne mecbûrî ye berevajî aîdiyetê jidil e. Ew lehêngên ku hatine îdealîzekirin her tim bûne berdevkên nivîskarê romanê. Bi vî awayî nivîskar fikr û armançên xwe enjekteyê romanê dikin. Nivîskar dixwazin ku fikr û tevgerên lehêngên serke bîne ecibandin û pejirandin. Jixwe di bîngê îdealîzekirina lehengan de jî ev xem û raman serdest e. Wekî hatibû diyar kirin lehêngên erênî an tîpên şoreşger, di romanên vebazê de mînanî hêmaneke bîngê hîlbijartî digirin. Mesela di romana “Dayîk (Ana)” a Maksîm Gorkî de lehengekî bi navê “Pavel Vlasov” heye ku gava ku mirov tevger û fikrên wî binêre mirov dikare wî di vebaziyê de binîrxîne. Pavel, evîndarê keçekê ye, ger ku bixwaze jiyanê bextewar bîndar wî ye lê di nêrîna wî de dem ne dema evîne ye. Divê ku ji bo evîna xwe ya “herî mezin” yanî ji bo şoreşê bixebite. Nivîskar, bi riya vebaziyê federariya Pavelî ve dixwaze hin peyaman xortên hevramanên xwe re bîşîne. Bi vî awayî dixwaze xwînerên wî lehengekî romanê ji xwe re bikin model û di riya wî de bîmeşin. Dîsa mirov dikare ji edebiyata Tirkî jî mînanan ji bo lehêngên erênî

13 İbrahim Seydo Aydoğan, “Avakirina Lehengan û Tevna Vegotinê Di Romanên Mehmed Uzun de”, <http://www.kurdigeh.com/rwdx/sitepdf/Li%20ser%20se%20romanen%20Mehmed%20uzun.pdf>, (Tarîxa Ragihandinê: 29 Hezîran 2015), r. 5-6).

14 Kûlak: Ev peyv di romana “Şivanê Kurmanca” de gelek caran derbas dibe. Kûlak, temsîlkarên çîna feodalîzmê ne û dewlemendiya xwe bi riya feodalîzmê bi dest xistine. Piştî şoreşê ji aliyê rêveberiya nû ve hatine sirgûn kirin.

bide. Wekî tê zanîn nivîskara Tirk Suat Dervîş (1903-1972) jî peyrewê ramanên Maksîm Gorkîyî ye. Di romana wê ya “*Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır.*” de lehengekî bi navê Namik heye. Namik, ji aliyê nivîskara romanê ve wekî mirovekî hişyar, zana, jêhatî, têkoşer û bi qabiliyet hatiye îdealîzekirin. Mesela di romanê de Namik, li hemberî neheqiyê tu car bê deng namîne û ji bo mafên hevalên xwe yên hatine îhlalkirin dixebite, ji wan re rêberî dike.¹⁵

Zimanê romanên ku ji aliyê pêgirên vê rêbazê ve hatine nivîsîn, bi gelemperî ne zimanekî wisa zêde edebî, girift û giran e. Berevajî zimanekî sivik û zelal tê bikaranîn lewra nivîskarên vê rêbazê dixwazin xîtabê mensûbên çîna bindest an proleter bikin û bi vî awayî îdeolojî û armancên xwe bi xwendekarên xwe bidin pejirandin. Bi vê mexsedê berhemên xwe de carinan cih didin gotinên heremî jî. Mirov dikare vê yekê yanî bikaranîna zimanê heremî ji bo xebatên ferhengnasiyê wekî avantajekê bihesibîne, lewre ev xisûs ji bo kesên ku li ser ferhengan dixebitin dibe çavkanî. Lê bikaranîna gotinên heremî heman demê de bi xwe re hin pirsgirêkan jî tîne. Di berhemê de bikaranîna gotinên heremî ji hêla têgihiştin û fehmkirina berhemê ve bandoreke neyinî pêk tîne û herikbariya romanê xera dike û dibe ku ev yek jî bibe sedem ku xwîner ji berhemê dûr bikevin û ji berhemê sar bibin. Wekî din di wan romanên de her çî qas hejmara bûyeran ne zêde be jî hejmara diyalogan ne hindik e.

Mekanên romanên di bandora realîzma civakparêz de hatine nivîsîn, ne ew mekanên wekî qesr û koşkên bi şatafat in. Berevajî di wan romanên de nivîskar bi gelemperî mekanên wekî gund, kolan, fabrîqe, waroşên bajarên, kuçeyên meheleyan tercîh dikin. Lewra kameraya nivîskar, her gav li ser jiyana mirovên alelade ye.¹⁶

Di Bin Siya Romana “Şivanê Kurmanca” De Jiyana Erebb Şemoyî

Erebê Şemo an Erebb Şamîlov, di sala 1897an de li gundê Sûsîzê - ku ev gund qezayeke bajarê Qersê ye- hatiye dinyayê. Di wê demê de Qers di bin dersthilatdariya Rûsan de bû û niştecihên gundê Sûsîzê bi gelemperî Kurdên Êzîdî bûn û jixwe eşîra E. Şemo jî eşîreke ji wan Kurdên Êzîdîyan bû. Tewer malbata E. Şemoyî, malbateke ji şêxên Êzîdîyan bû lê wekî malbatên şêxên din ên Êzîdî dewlemend nebû.¹⁷Berevajî malbateke kesîb, xizan û belengaz bû û em vê yekê di seranserê romana wî ya Şivanê Kurmanca de dibînin. Jixwe di vê romanê de şopên jiyana nivîskar bi awayekî eşkere derdidive pêşberî mirov, behskirina naveroka romanê di heman demê de behskirina jiyana nivîskar e, lewra romana

15 Şenol Aktürk, “Toplumcu Gerçekçi Yönüyle Suat Dervîş’in Romanlarına Bakış”, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 3, s. 21.

16 Aktürk, *h. b. r.* 20.

17 Boyîk, *h.b.r.* 23.

Şivanê Kurmanca romaneke otobiyografik e. Ji ber vê yekê em ê jiyana nivîskar û naveroka romanê bi hev re bidin nasîn. Nivîskar di Şivanê Kurmanca de bi wan gotinan ve dest bi serpêhatiyên xwe dike:

“ Şemo, Kurmancekî kesîb bû, ji hêla Hesênîyan bû. Diçû ber dewarê xelkê, li qeza Surmeliyê berê qeza tev welatê Rewanê bû. Wextê jina wî pêşin mir, ewî herdu kurê xwe Biro û Dewrêş hildan û ji qeza Surmeliyê derket, lêda çû. Şemo rêda gelek çetînî dîtîn, çimku barbirê wî tunne bû, -ewî herdu kurê xwe hildigirtin, yek dida pişta xwe, yê dinê jî dida ber dile xwe- Biro wî çaxî sêsalî bû, lê Dewrêşî hê du salî bû. Qet tiştêkî wî idî tunne bû, xên ji lehêfeke kevn.”¹⁸

Nivîskar malabata xwe ya belengaz bi vî awayî dide nasîn û dest bi vegotina serpêhatiyên xwe û malabata xwe dike. Wekî tê zanîn Şemo bavê Erebb e. Bavê Erebb, havînan li gundê Surmeliyê şivantî dike, (Di vê dewrê de ev gund, qezayeke welatê Rewanê bûye.) lê piştî ku jina wî dimire ji neçariyê herdu kurê xwe -Biro û Dewrêş - hildide û ji vî gundî derdikeve. Di rê de gelek çetînî û zehmetî dikişînin û dawiya dawîn tên li gundekî Qersê (Azad/ Sûsîz) li merekekê sir û sar bi cih dibin. Bavê Erebb, li mala xwendiyê wê merekê de dest bi rênçberiyê dike û li vî gundî bi keçikeke kurmanc re dizewice û bi vî awayî Erebb jî piştî vê zewacê tê rûyê dinyayê û di wê merekê de çavên xwe vedike. Erebb hîn zarokêkî deh, yanzdeh salî ye wekî xwîşk û birayên xwe havînan dibe dûajoyê bavê xwe, ji bo peydakirina xwarina zivistanê pincar diçîne, zivistanan jî li ber mêfir an afirên dewaran disekine da ku xwe germ bike. Bi vî awayî jiyana xwe diborînin. Piştî ku gundiyan Azatê êdî rênçberiyê nadine wan, malabata Şemo derbasî gundê Meleganê dibe ku ev gund ji Qersê nêzîkê heft kîlometre dûr bû û meleganiyan jê re Alêksandrovska digotin. Di vê demê de Erebb hema hema yanzdeh salî ye û li gundê Meleganê dibe xulamê malbateke Rûsî. Piştî pênc şeş salan şûn de di dibistana heman gundî de dibe dergevan. Erebb, zarokêkî jîr û şipil e û ew qas jî bi meraq e. Di demeke kurt de mamosteya dibistanê van taybetiyên Erebb kifş dike û wî jî wekî xwendekar hildide dibistanê. Erebb jî bi piştgiriya mamosteya dibistanê û qîza wê ya Marûsyayê di xwendin û nivîsê de xwe pêş dixê. Marûsya jî hema hema di temenê Erebb de ye û di dibistanê de belkî yekem an jî yekane hevala Erebb e. Di romanê de der barê rengê têkiliya navbera Erebb û Marûsyayê de agahiyên zelal tunene û ev têkilî wekî xûmamekê maye. Wekî Remezan Alan jî dibêje, ev têkilî belkî di nav hestên xwîşk û biratiyê de belkî jî di nav yên florteke bê qûneh de destpê kiribû.¹⁹Lê rengê vê têkiliyê her çî qas ne kifş be jî tiştêkî teqez heye ku ev jî ev e, hevnasîna mamosteya dibistanê û ya qîza wî ya Marûsyayê tesîreke gelek erênî li Erebb dike. Mirov dikare bibêje ku mamosteya dibistanê di jiyana Erebb de kesayeteke xweybandor e û ev hevnasîna di heyeta

18 Erebb Şemo, *Şivanê Kurmanca* (Amd. Mistefa Aydogan), Weşanên Lîs, Diyarbekir, 2015, r. 50.

19 Remezan Alan, *Bendname*, Avesta, Stembol, 2009, r. 192.

Ereb de merheleyeke ji wan merheleyên herî girîng e. Erebbên di zaroktiya xwe de rastî di jwariyên jiyana hatiye û di malên dewlemendan de xebitiye. Geh li mala Rûsekî geh li mala Ermeniyekî geh jî li ya Tirkekî şivan e, xulam e û ji bo efendiyên xwe dixebite. Lê ev yek li ser Erebbandoreke erênî jî pêk tîne lewra bi vî awayî Erebbên zimanên cînarên xwe jî dibê. Her çî qas hîn xortekî nûgihîştî be jî hînî zimanên mînanî Rûsî, Tirkî, Ermenikî, Hurumî (Yewnanî), Gurcîkî dibê.²⁰ Alan, Almanî jî li wan zimanan zêde dike û dibêje xeynê Almanî hînbûna wan zimanan tekiliyeke nejjidil temsîl dikin yanî Erebbên wan zimanan bi mecbûrî hin bûye.²¹ Jixwe Erebbên ji vî qabiliyeta xwe îstifade dike û dema Harba Yekem a Cihanê destpê dike qumandarekî ji artêşan Rûsan, dixwaze Erebbên wekî berdevk/dîlbend hilde artêşê, lewra Erebbên zimanên milletên herêmê dizanibû û herêmê jî ji nêz ve nas dikir. Erebbên vî daxwaza qumandarê artêşê tîne cih û bi xêra vî karî ji artêşa Rûsan meaş distîne. Bi vî awayî karê berdevkiyê hildide li ser milê xwe û di navbera salên 1914-1916an de vî wezîfeyê didomîne. Lê gelek caran niştecihên herêmê û kurmancên koçer rastiya xwe nadin Erebbên, ji ber vî yekê jî Erebbên gelek caran riya şaş dide ber artêşê. Di dawiyê de qumandarê artêşê Erebbên bi sixûriyê îtham dike, eziyetê lê dike û dest dide ser meaşê wî, bi vî awayî ev mecara jî nivco dimîne. Piştî çend salan Erebbên diçe di çekirina riya hesinî ya Erziromê de bi qasî du salan dixebite. Bêguman di jiyana Erebbên de ew xebata wî ya li Erziromê mînanî naskirina wî ya mamosteya dibistanê û qîza wê ji wan merheleyên girîng e. Lewra em dibin ku ramanên Erebbên yên li hemberî jiyana di wan salan de kifş dibin û ber bi kemilandinê ve diçin. Erebbên karkerên li wêderê jî nêz ve nas dike û di bin bandora ramana sosyalîzmê de dimîne û vî fikrê dipejirîne û hêdî hêdî dibê yek ji wan neferên vî fikre û di mîtîng û çalakiyan de derdikeve pêş. Erebbên der barê wan salên Erziromê de wiha dibêje:

“... Li wêderê min nasiya xwe de palêd Ûrisêtê Klîmov, Mixailov, Popov, uzvê sosîal demokrata firqa bolşevîka bûn. Kîşf bû, wana pak ji min hizkir: wana cara ez dibirme nava xwe. Heta wî çaxî xebata padpolîyê (xebata dizî) min nizanibû çîye, min nizanibû firqa jî çîye. Ew cara teze bû, wekî ez gihîştme xebatçiyê înglabkar...”²²

Erebbên, ji ber wan xebatên xwe yên siyasî dikeve girtîgehê lê piştî demeke kurt tê berdan. Lê Erebbên destê xwe ji siyasetê naşo û diçe beşdarî artêşa sor dibê. Di sala 1918an de Erebbên êdî yek ji endamê partiya komunîst a Rûsyayê ye. Lê Erebbên fehm dike ku bê xwendin ew nikare bi kêrî gel û partiya xwe bê û bîr û baweriyên xwe bibe serî. Bi vî armancê di sala 1920an de diçe Moskovayê û di zanîngeha Lazaryanê di çar salan de dixwîne û di sala 1924an de dizivire Ermenîstanê. Erebbên li wêderê dibê endamê partiya komunîst a Ermenîstanê û bi piştgiriya hin

20 Boyîk, h. b. r. 24.

21 Alan, h. b. r. 193.

22 Şemo, h. b. r. 101.

rewşenbîrên Ermenî dest bi xebatên edebî û çandî dike. Di sala 1927an de bi alîkariya Îshak Marangulov ve ji bo nivîsîna kurdî alfabeyeke latînî amade dikin û vê xebata xwe bi navê “Xwe Xwe Hînkirina Zimanê Kurdî” wekî kitêbekê çap dikin. Ji xwe di sala 1930an de Rojnameya Riya Teze li ser hîma vê alfabeyê dest bi weşana xwe dike. Mirov dikare Erebb Şemo wekî Celadet Elî Bedirxanê qonaxa edebiyata kurdên sovyetê binavbike. Lewre Erebb ji bo nûnerên vê qonaxê bûye modeleke serkeftî. Erebb, bi gelek rewşenbîr û siyasetmedarên Rûs re têkiliyên xurt çêdike, bi wan re hevdiîtina pêk tîne û li ser pîrsgirikên kurdên sovyetê bi wan re sohbetan dike. Li gor Eskerê Boyîk dibêje gava Maksîm Gorkî tê Yerîvanê Erebb xwe bi wî dide nasîn. Di wê hevdiîtinê de Erebb destnivîsa kitêba xwe ya Şivanê Kurmanca pêşkeşî Gorkî dike. Li ser vê yekê Gorkî dibêje wî meth dike û dibêje: “*Gelê Kurd bi zimanê nivîskarê xwe, bi zimanê Erebb Şamîlov qise dike.*”²³ Tewr li gor beyana Temûrê Xelîl, Erebb bi Lenîn re jî hevdiîtinek pêk tîne û li ser rewşa kurdên sovyetê bi hev re diaxivin.²⁴ Welhasil heta desthilatdariya Stalîn, Erebb ji hêla xebatên siyasî û edebî gelek çalak bû. Lê bi desthilatdariya Stalîn ve rewş guherî û ew derfetên serdema Lenîn de hebûn ji holê rabûn. Mirov dikare serdema Stalîn wekî serdema zor û zordariyê binav bike. Wekî gelên bindest kurdên sovyetê jî ber bi vê tofanê dikevin. Gelek rewşenbîr ji bo armancên partiye wekî tehdît tên diîtin û bi awayekî ber dasa Stalîn dikevin an tînin kuştin an jî tînin sirgûnkirin. Bêguman Erebb jî di nav wan kesên ku tînin sirgûn kirin de ye. Erebb nêzîke 19 salan bi mecbûrî, di nav şert û mercên dijwar de li Sîbiryayê dimîne. Lê bi mirina Stalîn ve ew ewrên reş ên li ser jiyana Erebb belav dibin û Erebb dîsa dizivire Yerîvanê û dikeve nav hewla telafîkirina wendahiya 19 salan. Heta sala 1978an pêşengtiya qonaxa edebiyata kurdên sovyetê dike. Di sala 1978an li 81 saliya xwe de wefat dike û li gorîstana Yerîvanê tê veşartin.²⁵

Bandora Rêbaza Realîzma Civakparêz Di Şivanê Kurmanca De

Romana Şivanê Kurmanca wekî yekem romana kurdî tê qebûl kirin. Erebb Şemo, di sala 1931an de ewil bi rûsî dest bi nivîsandina romana xwe dike. Ev berhem bi navê Kurdiskî Pastûx (Şivanê Kurd) li Lenîngradê tê çap kirin. Lê nivîskar vê berhemê di sala 1935an de ji nû ve îcar bi kurdî dinivîsîne. Ev xebata bi kurdî ne wergera çapa rûsî ye, xebateke orjînal e. Çapa bi rûsî hatiye nivîsîn 64 ya kurdî jî 155 rûpel e.²⁶

Mijara romanê li ser jiyana Erebb Şemo ye, ji ber vê yekê mirov dikare bibêje

23 Boyîk, *h. b. r.* 31.

24 Temûrê Xelîl, *Antolojiya 35 Helbestvan û nivîskarên Kurd ên Sovyeta Berê*, Weşanên Na, İzmir, 2014, r. 97.

25 Ji bo agahiyên berfireh bnr: Eskerê Boyîk, *Nûra Elegezê- Çend Dîdem ji Edebyata Kurdên Ermenîstanê*, Dengê Êzîdiyan, Oldenburg, 2014

26 Ebubekir, Gören, *Di Romanên Erebb Şemo De Folklorê Kurdî*, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluçyê, Enstîtuya Zimanên Zindî û Çanda Kurdî.

ku ev roman, romaneke otobiyografîk e. Ji zaroktiya Ereb bigire heta gavantiya wî, xwendevantiya wî, jiyana wî ya sirgûniyê û tevgerên wi yên siyasî hemû merheleyên jiyana wî di vê romanê de ji xwe re cih dibîne. Di heman demê de mirov dikare romanê wekî belgeyeke tarîxî bihesibîne, lewre di romanê de xeynê jiyana Ereb, der bareyê şert û mercên wê heyama ku Ereb di nav de jiyaye û der bareyê rewşa kurdên wê demê de agahiyên muhîm hene. Ereb di romanê de cih dide jiyana koçberiyê, behsa gundiyên kurmanc dike, ji vî aliyê ve mirov dibîne ku di merheleya nivîsandina vê romanê de nivîskar ji folklorê kurdî gelek îstîfade kiriye.

Nivîskar, romanê bi devoka Serhedê ve nivîsiye û zimanê axaftina rojane ya serdema xwe bi kar anîye. Ji ber vê yekê mirov di nav rûpelên vê romanê rastî gelek peyvên heremî tê. Wekî din di romanê de xeynê peyvên kurdî yên heremî car car peyvên tirkî, ermenîkî û rûsî jî derdikeve pêşberî mirov. Di romanê de dîtineke îlahî serdest e û yanî vebêjer dikare hemû bûyeran bibîne û wan raxê pêşberî xwendevanan. Roman ji hêla tevna vegotinê ve li gor romanên serdama me qels e, nivîskar bi awayekî rêkûpêk vegotina xwe saz nekiriye û ev yek ji bi xwe re hin pirsgerêkan tîne. Geh serlehengê romanê vebêjer e geh jî nivîskar bi xwe ye. Nivîskar carinan bi şewazeke dûrî taybetiyên romanê barê vebêjeriyê dide ser mile xwe. Diyar e ku di vê mijarê de hişê nivîskarê romanê zelal nîne. Carinan xwe bi awayekî rasterast dike nava bûyeran û berhemê ji sînoren romanê dûr dixê û romanê ber bi serpêhatiyê ve dibe. Jixwe mirov bi çavekî rexneyî ve romanê binirxîne wê mirov bibîne ku gelek kêmasî û pirsgerêkan ve romanê hene. Mesela ji xeynê Ereb mirov nikare behsa lehengeke din bike. Ger ku di nav tevna vegotinê de bi awayekî serkeftî hatibe rûniştandin, zêdebûna lehengan ji bo nivîskar avantajek e. Lewre nivîskar bi behskirina her lehengeke xwe ve cih dide hûrgiliyan. Her çi qas di romana Şivanê Kurmanca de navên gelek kesan derbas bibe jî mirov nikare wan nava wekî lehengekî romanê bihesibîne. Ew hemû kes di romanê de wekî aksesuwar in û di asta duyem de dimînin. Lewre nivîskar cih nade helwest, dudilî û poşmaniyên wan. Jixwe nivîskar serlehengê romanê yanî xwe bi xwe jî ji hêla jiyana xwe ya navxweyî an jiyana xwe ya derûnî ve nedaye nasîn. Ev halên jiyana wî wekî xumamekê mane.

Ereb Şemo, di destpêka romana Şivanê Kurmanca de dibêje, ez vê romanê pêşkeşî komsomolê²⁷ kurmanca dikim. Mirov dikare bibêje ku Ereb dixwaze jiyana xwe wekî modeleke serkeftî pêşkeşî civanên sosyalîst ên kurmancan bike. Wekî tê zanîn Ereb, nivîskarekî sosyalîst e û ev fikra wî ya siyasî di romana wî ya Şivanê Kurmanca de eşkere ye. Wekî ku me li jorê jî behs kiribû, Ereb diçe Erziromê û di çêkirina rîya hesenî de dixebite. Di wan salan de di bin bandora

27 Sosyalîstên Civan

karkerên sosyalîst de dimîne û dibe sempatîzanê vê fikrê. Erebe di romana xwe de vê sempatîzaniya xwe wiha tîne ziman:

“...Tu carî eşqeke ussa dilê mida tunne bû. Ne zarotîyêda, ne cahiltîyê, wextê destê min dar diqefiland, ez bûme rênçber. Çimku halê gavanê kurmanca ussa pîsse fikira wî her ser wêderêye, çika kengê zikekî têr nan bixawe. Lê bihara 1917-da, idî ew parîyê nan nebû fikra mine eseyî, min fikir dikirçewa xebatê rind bibin. Ez ketme firqêî bûme uzvê wêyî eseyî. Ez idî, çewa merîkî jî tariyê derkeve bê ber ronkayê.”²⁸

Ereb bi riya vegotina serpêhatiyên xwe dixwaze helwesta xwe ya li dijî îstismar, kedxwarin û çewisandina belengazan bîne ziman, jixwe Erebe xwe wekî berdevkên karker, gundî û belengazan dibîne. Meyla wî her tim li ser mexdûrên zîhniyeta rejîma kevin e. Nivîskar bûyeran bi çavekî neteweperestî wêdetir bi çavekî çînî dinirxîne. Kesên ku ne mensûbê çîna proleter an bindest be jî hêla nivîskar ve tê rexnekirin û şermezarkirin. Loma nivîskar di romana xwe de beg û axayên kurd ên mînanî Usib Beg û Cangîr Axa wekî mirovên ne qenc û pak binavdike û wan bi awayekî neyînî teswîr dike. Erebe Usib Beg û Cangîr Axa bi talankirina mal û milkên kurmancan û bi xiyaretê ve tawanbar dike.²⁹ Nivîskar li hember wan kirinên Usib Beg û Cangîr Axa bêdeng namîne û di şexsiyeta wan de hemû jehra xwe ya li hemberî çîna aristokrat vedireşe. Erebe, wê zilma ku bi destê beg û axayan li kesîba dihate kirin di cihekî romanê de wiha tîne ziman:

“... Gellê merîyêd kesîb diçûne olama bega, axa, şixûê wan dikirin, çewa rieta bega ew xebat tev bê pere dikir. Xulamêd bega nava êla ketibûn, olam derdixistin; yê ku nedixûne olama beg, ew mêrî dihatne kutanê, bi qamçîya û cirm dikirin...”³⁰

Nivîskar, di cihekî din de jî wiha dibêje: *“... A bi vî tîherî beg axalera, şêxa û mella xûna wan belengazan dimêt û dixwar...”³¹*

Di pasajekê de nivîskar behsa jinên kûlaka dike û wan bi çavnebariyê ve tawanbar dike.³² Erebe tenê maldaran, beg û axayan rexne nake, berê xwe dide hin “bawerî û edetên pûç” û dixwaze îstismara bi riya bawerî û edetan jî holê rake. Mesela ev vê yekê di meseleya Erebe û Karê de dibînin. Karê, dergistiya Erebe e. Erebe, tê ber derê mala bavê Karê û wê jî bavê wî dixwazê lê bavê Karê jê qelan dixwaze û tewr jî bo meşrûkirina xwestina qelan dibêje pêxembera bi xwe jî qelan daye lê Erebe û Karê wisa nafikirin, dizanin ku dê û bavên ku qelan dixwazin keçên xwe difiroşin. Erebe dîsa jî bi mecbûrî bi salan dixebite da ku qelanê

28 Şemo, *h. b. r.* 105.

29 Şemo, *h. b. r.* 134.

30 Şemo, *h. b. r.* 59.

31 Şemo, *h. b. r.* 60.

32 Şemo, *h. b. r.* 65.

dergistiya xwe ya Karê biqedîne lê Erebb ji aliyê bavê Karê ve tê xapandin. Bavê Karê bi gotina Erebb, wî wekî bizina kol didoşe.³³

Diyar e ku nivîskarê romanê bi nêrîneke rexneyî her gav di nav hewla diyar-kirin û raxistina pirs-girêkên civakî de ye û bûyeran di çaroveya berberiyên çînî de dinirxîne û her tim meyla çîna xwe dike. Wekî din ger ku mirov bikaribe di romana Şivanê Kurmanca de behsa lehengeke erênî bike, bêguman ew kes wê Erebb bixwe be. Lewre gava mirov li serpêhatiya Erebb binêre, mirov dibîne ku di nav evqas “zehmetî û dijwariyan” de Erebb xwe teslîmê bêhêvîtîyê nake û her tim di nav hewleke bêwestan de ye.

Encam

Qanaxa edebiyata kurdên Sovyetê di edebiyata kurdî ya modern de ciheke girîng digire. Di edebiyata kurdî ya modern de gelek xebatên nû, di serdema vê qonaxê de hatine kirin. Mesela di edebiyata kurdî de rojnameya herî temendirêj (Rojnameya Riya Teze) û filma kurdî ya yekem (Zarê) xebatên vê qonaxê ne. Romana kurdî ya yekem- Şivanê Kurmanca- jî berhemeke vê edebiyatê ye. Wekî ku em ji naveroka vê romanê jî fehm dikin, Erebb hîn di xortaniya xwe de di bin bandora sosyalîzmê de dimîne û dibe sêmpatîzan û dildarê vê fikrê û di berhema xwe ya Şivanê Kurmanca de vê sêmpatîzaniya xwe bi awayekî eşkere tîne ziman.

Erebb, bûyeran bi çavekî çînî şîrove dike. Loma hemû karker û bindestên welatên curbicur wekî rêhevalên hev dibîne. Jixwe di nêrîna Erebb de fikra kurdîtîyê heta dawîya dewra stalîn jî di asta duyem de dimîne. Nivîskar loma ew beg û axayên kurd ên mînanî Usib Beg û Cangîr Axa bi awayekî neyînî teswîr dike û xwe wekî berdevkên karker û belengazan dihesibîne.

Rêbaza realîzma civakparêz, di edebiyatê de eqsa sosyalîzmê ye. Erebb jî di edebiyata kurdî de, di cureya romanê de, bi romana xwe ya Şivanê Kurmanca ve yekem temsîlkarê vê fikrê ye.

33 Şemo, *h. b. r.* 83-84.

ÇAVKANÎ

- Acar, Adnan, *Marksçı Estetik ve Toplumsal Gerçekçilik*, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Ahmet Alver, “Türk Edebiyatında 1940’lı Yıllarda Yazılan Bazı Toplumcu Gerçekçi Romanların Emek- Sermaye Bağlamında Analizi”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 33, s. 129-152.
- Aktürk, Şenol, “Toplumcu Gerçekçi Yönüyle Suat Derviş’in Romanlarına Bakış”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 1-33.
- Alan, Remezan, *Bendname*, Avesta, Stenbol 2009.
- Allison, Christine, “*Otobiyoğrafî, Serborî û Romana Kurdî: Erebê Şemo û Peyrewên Wî* (wer: Şehmuz Kurt), Wêje û Rexne hej: 2, r. 133-152.
- Aydoğan, İbrahim Seydo, *Avakirina Lehengan û Tevna Vegotinê Di Romanên Mehmed Uzun de*, <http://www.kurdigeh.com/rwdx/sitepdf/Li%20ser%20se%20romanen%20Mehmed%20uzun.pdf>, (Tarîxa Ragihandinê: 29.06.2015)
- Boyük, Esker, *Nûra Elegezê Çend Dîdem ji Edebyata Kurdên Ermenîstanê*, Dengê Êzîdiyan, Oldenburg 2014.
- Eagleton, Terry, *Marksist Edebiyat Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Ebubekir, Gören, *Di Romanên Ereb Şemo De Folkloru Kurdî*, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî û Çanda Kurdî, 2013.
- Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Şiiri, Modernizm, Şiir*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.
- Kolcu, Ali İhsan, *Edebiyat Kuramları*, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2008.
- Leyla Taqîzade, “Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 7-24.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Oktay, Adnan, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Everest Yayınları, İstanbul 2003.
- Soner Akpınar, “*Toplum, Sanat ve İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğin Edebiyat ve Siyaset İlişkisine Yaklaşımı*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 30.
- Şemo, Ereb, *Şivanê Kurmanca*, Weşanên Lîs, Diyarbekir 2015.
- Taels, Herman, *Eski Sovyetler Birliği’nde Kürtler*, (çev. Nadire Işık, Peri Yayınları, İstanbul 2001.
- Tosinê Reşîd, *Kurdên Yekitiya Sovyete*, Kovara Bîr, 2011, Hejmar: 12, <http://www.kovarabir.com/2010/05/tosine-resid-kurden-yekitiya-sovyete-bere-u-niha/>, (Tarîxa Ragihandinê: 07.05.2015)
- Xelîl, Temûr, *Antolojiya 35 Helbestvan û nivîskarên Kurd ên Sovyeta Berê*, Weşanên Na, İzmir 2014.